ISSN:3030-332X
Impact factor: 9,493
International journal of scientific researchers

ВОЯГА ЕТМАГАНЛАРНИНГ ҒАРАЗГЎЙЛИК ЙЎНАЛИШИДАГИ ЖИНОИЙ ГУРУҲЛАРИНИНГ ПСИХОЛОГИК АСОСЛАРИ

Ходжаев Шахзод Музаффарович
Ўзбекистон Республикаси Криминология
тадқиқот институти мустақил
Изланувчиси
https://doi.org/10.5281/zenodo.21886720

Аннотация: Мақолада вояга етмаганларнинг ғаразгўйлик йўналишидаги жиноий гуруҳларга бирлашишининг ижтимоий-психологик механизмлари криминологик нуқтаи назардан таҳлил қилинади. Ўсмирлик даврига хос мулоқот, тан олиниш, ўзини намоён этиш ва тенгдошлар гуруҳига мансублик эҳтиёжларининг салбий ижтимоий муҳит таъсирида криминоген мазмун касб этиши ёритилади. Оиладаги носоғлом муҳит, таълим жараёнидан узоқлашиш, ижтимоий маъқул фаолиятда ўзини намоён эта олмаслик, тақлид, гуруҳий конформизм ва гуруҳ психологиясининг мустақил таъсири вояга етмаган шахснинг жиноий хулқ-атворини кучайтирувчи омиллар сифатида баҳоланади. Шунингдек, профилактика чораларини индивидуал ва гуруҳий психологик механизмларни ҳисобга олган ҳолда ташкил этиш бўйича таклифлар илгари сурилади.
Калит сўзлар: вояга етмаганлар, жиноий гуруҳ, ғаразгўйлик, гуруҳ психологияси, тақлид, конформизм, ижтимоийлашув, криминоген муҳит, профилактика.

Вояга етмаганлар жиноятчилигининг муҳим криминологик хусусиятларидан бири унинг гуруҳий шаклда намоён бўлишидир. Ўсмирлик даврида тенгдошлар билан мулоқот қилиш, муайян гуруҳга мансубликни ҳис этиш, атрофдагилар томонидан тан олиниш ва ўзини намоён этишга бўлган эҳтиёж кучаяди. Мазкур эҳтиёжларнинг ўзи ғайриижтимоий мазмунга эга эмас. Аксинча, улар спорт, таълим, ижод, жамоатчилик фаолияти каби ижтимоий маъқул йўналишларда қондирилганда ўсмирнинг барқарор ижтимоийлашувига хизмат қилади. Бироқ оила, таълим муассасаси ва яқин ижтимоий муҳитдаги салбий таъсирлар ушбу табиий психологик эҳтиёжларни ғайриижтимоий ёки жиноий гуруҳлар доирасида қондиришга шароит яратиши мумкин.

Шу нуқтаи назардан вояга етмаганларнинг ғаразгўйлик йўналишидаги жиноий гуруҳларини фақат эмоционал яқинлик ёки бирлашишга интилиш билан изоҳлаш етарли эмас. Муайян гуруҳнинг криминологик моҳияти унинг аъзолари шахси, ташкил топиш сабаблари ва фаолият мақсадларининг мазмуни билан белгиланади. Айниқса, моддий манфаат, ўзганинг мол-мулкини эгаллаш, тез ва қонуний меҳнатсиз даромад олиш каби ғаразли мақсадлар гуруҳ муносабатларига қўшилганда психологик бирлашув криминоген йўналиш касб этади.

Жиноий гуруҳ шаклланишининг ижтимоий-психологик омиллари.

Криминологик тадқиқотларда вояга етмаганларнинг жиноий гуруҳларга жалб этилишига оиладаги салбий муҳит, доимий уруш-жанжаллар, ота-онанинг ичкиликка берилиши, нотўғри тарбия усуллари, бола билан ижобий эмоционал-психологик муносабатларнинг етишмаслиги каби ҳолатлар таъсир кўрсатиши таъкидланади. Бундай шароитда ўсмир оилада қондирилмаган ҳурмат, эътибор ва қўллаб-қувватлаш эҳтиёжини ташқи муҳитдан, аввало тенгдошлар орасидан излайди.

Иккинчи муҳим омил — таълим жараёни ва ўқув жамоасидан узоқлашишдир. Давоматнинг пасайиши, ўқитувчилар ва тенгдошлар билан можаролар, ўқишга қизиқишнинг сусайиши ҳамда

оилада таълим учун зарур шарт-шароитнинг мавжуд эмаслиги ўсмирнинг ижтимоий назорат доирасидан чиқиб кетиш хавфини оширади. Шу билан бирга, ўқиш, спорт, интеллектуал ёки маданий соҳада ижобий натижалар орқали ўзини намоён эта олмаган ўсмир тан олинишнинг муқобил шаклларини қидиради. Ғайриижтимоий гуруҳ унга мақом, ҳимоя ва мансублик ҳиссини таклиф қилганда, ушбу гуруҳнинг қадриятлари шахсий қадриятлардан устунлаша бошлаши мумкин.

Гуруҳ психологияси ва шахс хулқ-атворининг ўзгариши.

Жиноий гуруҳ психологиясини унинг аъзолари индивидуал психологиясининг оддий йиғиндиси сифатида баҳолаш илмий жиҳатдан тўлиқ эмас. Гуруҳ шаклланиши билан ўзаро таъсир, умумий мақсад, норасмий меъёрлар, роллар ва ички назорат тизими юзага келади. Натижада сифат жиҳатидан янги ижтимоий-психологик тузилма пайдо бўлиб, у ҳар бир иштирокчининг қарор қабул қилиши ва хулқ-атвор андозаларига мустақил таъсир кўрсатади.

Антонян, Еникеев ва Эминов қайд этганидек, ғайриижтимоий гуруҳда шахс ўзини намоён этиш, қўллаб-қувватлаш ва тан олиниш имкониятига эга бўлиши мумкин; шу билан бир вақтда шахс ва гуруҳнинг жамиятдан узоқлашиши кучаяди [1]. Тараснинг фикрига кўра, гуруҳ аъзоларининг салбий қарашлари, одатлари ва кўникмалари ўзаро мустаҳкамланиши натижасида ўсмирлар якка ҳолда содир этмаслиги мумкин бўлган қилмишларга ҳам қўл уриши эҳтимоли ортади [2]. Демак, гуруҳ нафақат мавжуд салбий установкаларни бирлаштиради, балки уларни кучайтирувчи психологик муҳит вазифасини ҳам бажаради.

Тақлид ва гуруҳий конформизмнинг криминоген аҳамияти.

Вояга етмаганлар хулқ-атворини шакллантиришда тақлид механизми алоҳида аҳамиятга эга. Ўсмир ижтимоий тажрибани катталар ва тенгдошлар хулқини кузатиш, қабул қилиш ва такрорлаш орқали ўзлаштиради. Шу сабабли тақлид ижобий муҳитда тарбиявий механизм бўлса, криминоген гуруҳда жиноий тажрибани ўзлаштириш воситасига айланиши мумкин. Сигеле тақлидни инсон табиатининг муҳим хусусиятларидан бири сифатида кўрсатган [5], Тард эса ижтимоий борликдаги кўплаб ўхшашликларни тақлиднинг турли шакллари билан боғлаган [6].

Гуруҳга кириш арафасида ўсмир унинг ички қоидалари, етакчилари, қабул қилинган нутқ услуби, имо-ишоралари ва хатти-ҳаракатларини кузатади. Кейинчалик у гуруҳ томонидан қабул қилиниши учун фаол аъзоларнинг хулқ-атворига мослашади ва тақлид қилади [7]. Бу жараён конформизм билан бирлашганда шахсий танқидий баҳолаш пасайиб, гуруҳнинг фикри ва манфаати индивидуал қарорлардан устун келиши мумкин. Лебон, Тард, Сигеле, Фрейд, Вундт ва Московичи асарларида омма ва гуруҳ шароитида индивидуал хулқнинг ўзгариши турли назарий ёндашувлар асосида таҳлил қилинган [3]. Московичи таъкидлаган тўда психологияси ҳам шахснинг индивидуал хусусиятлари гуруҳ таъсирида заифлашиши мумкинлигини кўрсатади [4].

Ғаразгўйлик йўналишидаги гуруҳларда психологик механизмларнинг ўзига хослиги.

Ғаразгўйлик йўналишидаги жиноий гуруҳларда умумий психологик механизмлар моддий манфаат билан уйғунлашади. Бундай гуруҳда мол-мулкка эгалик қилиш, тез даромад олиш, истеъмол эҳтиёжларини қонуний имкониятлардан ташқари усуллар билан қондириш гуруҳий мақсад сифатида қабул қилиниши мумкин. Агар ўсмирда ижтимоий муваффақиятга эришишнинг қонуний воситалари чекланган ёки қадрсизланган бўлса, гуруҳ унга ғаразли мақсадга эришишнинг осон ва мақбулдек кўринадиган моделини таклиф этади.

Бу ҳолатда гуруҳ етакчисининг нуфузи, ўзаро садоқат, жавобгарликнинг субъектив равишда «бўлиниши», жиноий ҳаракатни гуруҳ манфаати билан оқлаш ва бошқаларнинг хатти-ҳаракатини такрорлаш каби механизмлар айбдорлик ҳиссини пасайтириши мумкин. Шу боис профилактикада фақат алоҳида ўсмирнинг шахсий хусусиятларини ўрганиш етарли эмас; унинг референт гуруҳи, гуруҳдаги мақоми, етакчи билан муносабати, умумий қадриятлар ва моддий манфаатга нисбатан шаклланган установкалар ҳам баҳоланиши лозим.

Хулоса

Вояга етмаганларнинг ғаразгўйлик йўналишидаги жиноий гуруҳлари генезиси кўп омилли ижтимоий-психологик жараён ҳисобланади. Мулоқот, тан олиниш ва гуруҳга мансублик каби табиий эҳтиёжлар ўз-ўзидан жиноятчилик сабаби эмас. Уларнинг криминоген аҳамияти оилавий ва таълим муҳитидаги салбий ҳолатлар, ижтимоий изоляция, ижобий ўзини намоён этиш имкониятларининг чекланганлиги, ғайриижтимоий тенгдошлар таъсири, тақлид ва конформизм билан бирлашганда юзага келади.

Жиноий гуруҳ шаклланган, у мустақил психологик таъсир кучига эга бўлиб, аъзоларининг аввалги салбий қарашларини мустаҳкамлайди, жиноий тажрибани ўзаро тарқатади ва якка ҳолда содир этилмаслиги мумкин бўлган қилмишларни гуруҳ шароитида амалга ошириш эҳтимолини оширади. Шунинг учун вояга етмаганлар гуруҳий жиноятчилигининг профилактикаси оила, таълим муассасаси ва тенгдошлар муҳитини бир бутун криминологик-психологик тизим сифатида қамраб олиши зарур.

Вояга етмаганлар билан ишлашга доир илмий-амалий таклифлар.

1. Вояга етмаганлар билан профилактик иш олиб борувчи субъектлар амалиётига «гуруҳий криминоген хавфни психологик баҳолаш» механизмини жорий этиш мақсадга мувофиқ. Бунда ўсмирнинг фақат индивидуал хусусиятлари эмас, балки унинг референт гуруҳи, гуруҳдаги роли, етакчига боғлиқлиги, тақлид ва конформизм даражаси, моддий манфаатга доир установкалари ҳам комплекс баҳоланиши лозим.

2. Таълим муассасаларида ижтимоий ажралиб қолган, давомати пасайган ёки тенгдошлари билан барқарор можарога киришаётган вояга етмаганларни эрта аниқлаш ва уларни спорт, ижод, касбга йўналтириш ҳамда жамоавий ижобий фаолиятга жалб этишга қаратилган индивидуал профилактика дастурларини кучайтириш зарур. Бу тан олиниш ва мансублик эҳтиёжини ғайриижтимоий гуруҳдан эмас, ижтимоий маъқул муҳитдан қондириш имконини беради.

3. Ғаразгўйлик йўналишидаги гуруҳий жиноятларнинг олдини олишда оила билан ишлашни алоҳида профилактик йўналиш сифатида кучайтириш таклиф этилади. Профилактика дастурларида ота-оналарнинг тарбиявий компетенциясини ошириш, оилада ижобий эмоционал алоқани тиклаш ва ўсмирнинг қонуний меҳнат, таълим ҳамда шахсий ютуқ орқали моддий эҳтиёжларини қондиришга оид қадриятларини шакллантириш чоралари назарда тутилиши мақсадга мувофиқ.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Антонян Ю.М., Еникеев М.И., Эминов В.Е. Психология преступника и расследование преступлений. – М., 1996. – С. 67.
2. Тарас А.Е. Педагогическая профилактика правонарушений несовершеннолетних. – Минск, 1982. – С. 19.

3. Лебон Г. Психология толп; Тард Г. Мнение и толпа // Психология толп. – М., 1998; Сигеле С. Преступная толпа. Опыт коллективной психологии; Фрейд З. Психология масс и анализ человеческого «Я»; Вундт В. Проблемы психологии народов // Преступная толпа. – М., 1998; Московичи С. Век толп. – М., 1998; Руккет М.Л. О сознании масс (Опыт политической психологии). – М., 1998.
4. Московичи С. Век толп. – С. 106.
5. Сигеле С. Преступная толпа. Опыт коллективной психологии // Преступная толпа. – М., 1998. – С. 32.
6. Тард Г. Законы подражания / Пер. с франц. – СПб., 1893. Гл. 1. – С. 28.
7. Раттер М. Помощь трудным детям / Пер. с англ. – М., 1987. – С. 19; Зарипов З.С. Вояга етмаганларнинг гуруҳий жиноятчилиги ва унинг олдини олишга қаратилган айрим чоралар // Ички ишлар органлари жамоат хавфсизлигини таъминлаш ва жиноятчиликка қарши кураш фаолиятини такомиллаштириш масалалари бўйича конференция материаллари. – Т.: Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси, 2001. – 18–22 б.